

ISSN 2181-922X

TIL VA MADANIYAT

UZBEKISTAN

LANGUAGE & CULTURE

O'ZBEKISTON

2025 Vol. 4

tsuull.uz
uzlc.tsuull.uz

ISSN 2181-922X

O'ZBEKISTON:

TIL VA MADANIYAT

UZBEKISTAN:

LANGUAGE AND CULTURE

2025 Vol. 4

tsuull.uz

uzlc.tsuull.uz

Alisher Navoiy nomidagi Toshkent davlat o'zbek tili va adabiyoti universiteti

Bosh muharrir: Shuhrat Sirojiddinov
Bosh muharrir o'rinbosari: Nozliya Normurodova
Mas'ul kotib: Ozoda Tojiboyeva

Tahrir kengashi

Hamidulla Dadaboyev, Mustafo Bafoyev, Samixon Ashirboyev, Shodmon Vohidov (Tojikiston), Qozoqboy Yo'ldoshev, Farxod Maqsudov, Adham Ashirov, Zohidjon Islomov, Bahodir Karimov, Almaz Ūlvi (Ozarbayjon), Shamsiddin Kamoliddin, Roza Niyozmetova, Aftondil Erkinov, Uzoq Jo'raqulov, Sulton Normamatov, Dilnavoz Yusupova, Dilorom Ashurova, Odinaxon Jamoldinova, Ziyoda Teshaboyeva.

Tahrir hay'ati

Nazef Shahrani (AQSH)	Abdulaziz Mansur (O'zbekiston)
Elizabethta Ragagnin (Italiya)	Timur Xo'jao'g'li (AQSH)
Ahmadali Asqarov (O'zbekiston)	Tanju Seyhan (Turkiya)
Isa Habibbeyli (Ozarbayjon)	Xisao Komatsu (Yaponiya)
Akmal Nur (O'zbekiston)	Alizoda Saidumar (Tojikiston)
Akrom Habibullayev (AQSH)	Nikolas Kantovas (Buyuk Britaniya)
Bahtiyar Aslan (Turkiya)	Akmal Saidov (O'zbekiston)
Emek Ūşenmez (Turkiya)	Mark Toutant (Fransiya)

"O'zbekiston: til va madaniyat" jurnali – lingvistika, tarix, adabiyot, tarjimashunoslik, san'at, etnografiya, falsafa, antropologiya va ijtimoiy tadqiqotlarni o'rganish kabi sohalarni qamrab olgan akademik jurnal.

Jurnal bir yilda to'rt marta chop etiladi.

Jurnalning maqsadi – ko'rsatilgan sohalarga oid dolzarb mavzulardagi bahs-munozaraga undaydigan, yangi, innovatsion g'oyalarga boy, o'z konsepsiyasiga ega bo'lgan tadqiqotlarni nashr etishdir.

Ingliz, rus va o'zbek tillaridagi, shuningdek, boshqa turkiy tillarda yozilgan maqolalar qabul qilinadi. Iqtisodiy tahlillar hamda siyosatga oid maqolalar e'lon qilinmaydi.

Jurnalda kitoblarga yozilgan taqrizlar, adabiyotlar sharhi, konferensiyalar hisobotlari va tadqiqot loyihalari natijalari ham e'lon qilinadi. Mualliflar fikri tahririyat nuqtayi nazaridan farq qilishi mumkin.

Alisher Navoiy nomidagi Toshkent davlat o'zbek tili va adabiyoti universiteti.

O'zbekiston, Toshkent, Yakkasaroy tumani, Yusuf Xos Hojib ko'chasi, 103.

Email: uzlangcult@gmail.com

Website: www.uzlc.tsuull.uz

Alisher Navo'i Tashkent State University of the Uzbek Language and Literature

Editor-in-Chief: Shuhrat Sirojiddinov

Deputy Editor in Chief: Nozliya Normurodova

Executive secretary: Ozoda Tajibaeva

Editorial board

Hamidulla Dadaboev, Mustafo Bafoev, Samikhan Ashirboev, Shodmon Vohidov (Tajikistan), Qozoqboy Yuldashev, Farhad Maksudov, Adham Ashirov, Zohidjon Islomov, Bahodir Karimov, Almaz Ülvi (Azerbaijan), Shamsiddin Kamoliddin, Roza Niyozmetova, Aftondil Erkinov, Uzoq Jurakulov, Sulton Normamatov, Dilnavoz Yusupova, Dilorom Ashurova, Odinakhan Jamoldinova, Ziyoda Teshabaeva.

Editorial Committee

Nazif Shahrani (USA)	Abdulaziz Mansur (Uzbekistan)
Elisabetta Ragagnin (Italy)	Timur Kozhaoglu (USA)
Ahmadali Asqarov (Uzbekistan)	Tanju Seyhan (Turkey)
Isa Habibbeyli (Azerbaijan)	Hisao Komatsu (Japan)
Akmal Nur (Uzbekistan)	Alizoda Saidumar (Tajikistan)
Akrom Habibullaev (USA)	Nicholas Kontovas (Great Britain)
Bahtiyar Aslan (Turkey)	Akmal Saidov (Uzbekistan)
Emek Üşenmez (Turkey)	Marc Toutant (France)

“Uzbekistan: Language and Culture” is an academic journal that publishes works in the field of linguistics, history, literature, translation studies, arts, ethnography, philosophy, anthropology and social studies.

The journal is published four times a year.

The purpose of the journal is to publish the results of the latest research that are rich in new, innovative ideas and has its own concept, which stimulates debate on topical issues in these areas.

The language of articles can be English, Russian and Uzbek. Other Turkic languages are also welcome. We do not publish economic analyses or political articles.

In addition to research articles, the journal announces book and literary work reviews, conference reports and research project results.

The authors' ideas may differ from those of the editors'.

Alisher Navo'i Tashkent State University of the Uzbek Language and Literature.

103, Yusuf Khos Hojib, Yakkasaray, Tashkent, Uzbekistan.

Email: uzlangcult@gmail.com

Website: www.uzlc.tsuull.uz

MUNDARIJA

LINGVISTIKA

Muhayyo Hakimova, Feruza Rahmatova

O'zbek tilida metafora va metonimiya shakllanishida milliy tafakkurning o'рни.....6

Zoxira Xidraliyeva

Janubiy Qozog'iston o'g'uz shevalarining o'zaro munosabati23

Hairatullah Barlas

Tuhfetul-Abidin'in Şekil Özellikleri35

ADABIYOTSHUNOSLIK

Elmira Adilbekova

Hacı Bektaş Veli'nin Ahlaki Düşüncesi: Anadolu Tasavvuf Geleneğinde Etik Bir Yaklaşım.....51

Feruza Burxonova

Ijodkor konsepsiyasi va g'oyaviy-badiiy xususiyatlar.....72

Parviz Izzatillayev

Asliy matn va forsiy tarjima qiyosi: "Majolis un-nafois" – "Hasht bihisht"89

Gulrux Xudoyorova

Lirik kechinma tabiati110

Тюркан Вердиева

Отражение литературно-культурной среды Гянджи XII века в драматических произведениях XX века Мехти Гусейна и Камали Агаевой127

Leyla Karimova

Makedoniyalı İskenderin Azerbaycana Seyaheti: Tarih ve Nizami Gencevinin Hayal Dünyasında Yansıması140

SOTSILOGIYA

Fatxulla Abduvaliyev

Globalashuv jarayonlarining ta'lim migratsiyasiga ta'siri152

CONTENT

LINGUISTICS

- Muhayyo Hakimova, Feruza Rahmatova**
The role of National Worldview in the Formation of Metaphor
and Metonymy in the Uzbek Language.....6
- Zakhira Khidraliyeva**
The Relationship Between the Oghuz Dialects
of Southern Kazakhstan.....23
- Hayratullah Barlas**
Formal Characteristics of *Tuhfetul-Abidin*35

LITERATURE

- Elmira Adilbekova**
The Moral Philosophy of Haci Bektaş Veli: an Ethical
Approach in the Anatolian Sufi Tradition51
- Feruza Burkhanova**
The Concept of the Creative author and Ideological–Artistic
Characteristics.....72
- Parviz Izzatillaev**
Comparison of the Original Text and the Persian Translation:
“Majolis un-Nafois” – “Hasht Bihisht”89
- Gulrukh Khudoyorova**
The Nature of Lyrical Experience.....110
- Turkan Verdiyeva**
Reflection of the Literary and Cultural Sphere of the
XIIth Century Ganja in the XXth Century Dramas of Mehdi
Huseyn and Kamala Agayeva127
- Leyla Karimova**
The Journey Alexander of Makedonian the Great to
Azerbaijan: its Reflection in History and in Nizami Ganjavi’s
imaginative World140

SOCIOLOGY

- Fathulla Abduvaliev**
The Impact of Globalization Processes on Educational Migration.....152

ADABIYOTSHUNOSLIK
LITERATURE

Hacı Bektaş Veli'nin Ahlaki Düşüncesi: Anadolu Tasavvuf Geleneğinde Etik Bir Yaklaşım

Elmira Adilbekova¹

Özet

Bu çalışma, Anadolu tasavvuf geleneğinin en önemli isimlerinden biri olan Hacı Bektaş Veli'nin ahlaki düşüncesini merkeze alarak, onun etik anlayışını tarihî, sosyal ve kültürel bağlamda incelemeyi amaçlamaktadır. 13. yüzyıl Anadolu'su, Moğol istilası, siyasi parçalanma ve mezhep çatışmaları gibi birçok sorunla boğuşan bir dönemdir. Bu karmaşık ortamda halkın hem manevi hem de sosyal olarak sığınabileceği tasavvufi yapılar ortaya çıkmış ve bu yapılar içerisinde Hacı Bektaş Veli'nin düşünceleri, toplumun derinliklerine nüfuz ederek kalıcı izler bırakmıştır.

Makalenin ilk bölümünde, Hacı Bektaş Veli'nin yaşadığı dönemin sosyal, siyasal ve kültürel yapısı ele alınmış, Anadolu tasavvuf geleneğinin temel özellikleri açıklanmıştır. Ardından Hacı Bektaş Veli'nin Anadolu'ya gelişi ve burada halkla kurduğu ilişkiler, hoşgörü ve eşitlik temelli yaklaşımı detaylandırılmıştır. Onun, kadın-erkek eşitliğini savunan, din, dil, ırk farkı gözetmeksizin insanı merkeze alan anlayışı, dönemi için olduğu kadar günümüz dünyası için de önemli bir etik model olarak kabul edilmektedir.

Üçüncü bölümde Bektaşilik geleneğinin oluşumu ve gelişimi üzerinde durulmuş, Hacı Bektaş Veli'nin düşüncelerinin nasıl sistematik bir tarikat yapısına dönüştüğü ve bu yapının ahlaki ilkeleri incelenmiştir. İnsan sevgisi, tevazu, paylaşma, doğruluk, adalet ve kardeşlik ilkeleri, Bektaşilikte ahlaki yapının temel taşlarını oluşturmaktadır. Dördüncü ve beşinci bölümlerde ise Hacı Bektaş Veli'nin ahlaki ve tasavvufi düşüncelerinin kaynağı, eserlerinden ve sözlü gelenekten hareketle çözümlenmiş; onun sevgi, merhamet, adalet ve özgür düşünceye verdiği önem vurgulanmıştır.

Son bölümde ise Hacı Bektaş Veli'nin ahlaki anlayışının günümüze yansımaları ele alınmış, çağdaş toplumda özellikle insan hakları, toplumsal eşitlik, hoşgörü ve dinî çoğulculuk açısından taşıdığı değerler değerlendirilmiştir. Çalışma, Anadolu tasavvuf geleneğinin etik yönünü

¹ Doç. Dr. Adilbekova Elmira Seytimovna – Hoca Ahmet Yesevi Uluslararası Kazak-Türk Üniversitesi, Türk Filolojisi Bölümü Türkistan, Kazakistan.

E-posta: elmira.adilbekova@ayu.edu.kz

ORCID ID: 0009-0003-9685-1765

Alıntı için: Adilbekova, E. 2025. "Hacı Bektaş Veli'nin Ahlaki Düşüncesi: Anadolu Tasavvuf Geleneğinde Etik Bir Yaklaşım". *Özbekistan: Dil ve Kültür* 4: 51 – 71.

gün ışığına çıkarmayı ve Hacı Bektaş Veli'nin evrensel değerlerini çağdaş insana yeniden hatırlatmayı hedeflemektedir.

Anahtar Kelimeler: *Hacı Bektaş Veli, Ahlak, Tasavvuf, Bektaşilik, Anadolu.*

Giriş

Anadolu coğrafyası, tarih boyunca birçok uygarlığın, kültürün ve inanç sisteminin kesişim noktası olmuştur. 13. yüzyılda, Anadolu toprakları Moğol istilaları, siyasal parçalanmalar ve mezhep ayrılıkları nedeniyle derin bir sosyal ve dini karmaşanın içine sürüklenmiştir. İşte bu kaotik ortamda, halkın manevi dünyasına yön veren, sosyal yapıda huzur ve dengeyi sağlamaya çalışan önemli sufi önderler yetişmiştir. Bu isimlerden biri de hiç şüphesiz Hacı Bektaş Veli'dir. Horasan'dan Anadolu'ya gelen Hacı Bektaş Veli, yalnızca tasavvufi öğretileriyle değil, aynı zamanda insan sevgisi, hoşgörü, eşitlik ve adalet anlayışıyla da halk arasında derin izler bırakmıştır.

Bu çalışmada, Hacı Bektaş Veli'nin Anadolu tasavvuf geleneği içindeki yeri ve onun özellikle ahlaki düşüncesi ele alınacaktır. Hacı Bektaş Veli'nin öğretisi, dinî ve mezhepsel farklılıkları reddeden, insanı merkez alan ve sevgiye dayalı bir yaşam felsefesini benimseyen bir anlayış üzerine kuruludur. Onun düşüncelerinde insan; cinsiyet, din, ırk ya da sosyal statü farkı gözetmeksizin değerli kabul edilmekte ve insan olmanın yüceliği ön plana çıkarılmaktadır. Bektaşilik geleneğinin temellerini atan Hacı Bektaş Veli, Anadolu halkının sosyal ve kültürel yapısına uyumlu, evrensel değerlere sahip bir ahlak anlayışı ortaya koymuş ve bunu şiirleri, nasihatleri ve sözlü gelenek yoluyla nesilden nesile aktarmıştır.

Bu makalede, öncelikle Hacı Bektaş Veli'nin yaşadığı dönemin sosyal ve siyasal yapısı ele alınarak Anadolu'ya gelişi ve burada kurduğu manevi ortam incelenecek, ardından Bektaşilik geleneği ve bu yapının ahlaki ilkeleri değerlendirilecektir. Ayrıca Hacı Bektaş Veli'nin ahlaki düşüncesi ve tasavvufi temelleri arasındaki ilişki açıklanarak, onun sevgi, merhamet, adalet ve özgür düşünceye verdiği önem tartışılacaktır. Son bölümde ise, bu ahlaki ve tasavvufi değerlerin günümüze nasıl yansıdığı ve çağdaş toplumda ne tür karşılıklar bulduğu ortaya konulacaktır. Çalışmanın temel amacı, Anadolu tasavvuf geleneğinin etik boyutunu ortaya çıkarmak ve Hacı Bektaş Veli'nin evrensel insanlık değerlerini günümüz dünyasında yeniden anlamlandırmaktır.

Hacı Bektaş Veli ve Anadolu Tasavvuf Geleneği

Anadolu, 13. yüzyılda sosyal ve siyasal karışıklıkların hüküm sürdüğü bir coğrafyaydı. Moğol istilalarının doğurduğu güvensizlik ortamı ve merkezi otoritenin zayıflaması, halkın hem maddi hem de manevi açıdan yıpranmasına neden olmuştur. Bu dönemde halk, sadece maddi güvenlik değil, aynı zamanda iç huzur ve manevi rehberlik arayışına girmiştir. İşte bu ortam, tasavvuf düşüncesinin Anadolu'da hızla yayılmasına ve halkın gönlünde kök salmasına zemin hazırlamıştır.

Tasavvuf, İslam dünyasında sevgi, hoşgörü ve insan merkezli bir anlayışla öne çıkan mistik bir düşünce biçimidir. Bireyin nefis terbiyesiyle kemale ermesini, Allah'a aşk ve muhabbet yoluyla ulaşmasını esas alan bu anlayış, Anadolu halkının manevi yapısıyla kısa sürede bütünleşmiştir. Anadolu'da Ahmed Yesevi'nin öğretilerini temel alan ve Horasan erenleri adı verilen mutasavvıflar vasıtasıyla yayılan bu gelenek, toplumsal barışın sağlanmasında da önemli bir rol üstlenmiştir.

Hacı Bektaş Veli, işte bu gelenekten gelen en önemli isimlerden biridir. Horasan'da yetişen ve Anadolu'ya gelerek halk arasında irfan ve ahlak öğretisini yayan Hacı Bektaş Veli, yaşadığı dönemde sadece dini bilgilerle değil, aynı zamanda bilgelik, ahlak ve sosyal adalet anlayışıyla da halkın gönlünde yer edinmiştir. Onun düşüncesi, inancı yalnızca bireysel bir mesele olmaktan çıkarıp toplumun bütününe kapsayan bir yaşam biçimine dönüştürmüştür [Şener 1990, 72].

Bektaşilik ise bu anlayışın kurumsallaşmış hâli olarak, Hacı Bektaş Veli'nin düşüncelerini sistemli bir şekilde halk arasında yaymaya devam etmiştir. Bektaşi tekkeleri, yalnızca ibadet edilen yerler değil; aynı zamanda halk eğitimi yapılan, ahlaki değerlerin aktarıldığı ve sosyal yardımlaşmanın sağlandığı mekânlar olmuştur. Cem ayinleri, deyişler, nefesler ve menkıbeler aracılığıyla Anadolu halkının manevi hayatına yön veren bu tekkeler, Anadolu irfan geleneğinin yaşatıldığı önemli merkezlerdir.

Hacı Bektaş Veli'nin Anadolu'ya gelişi

Hacı Bektaş Veli'nin Anadolu'ya geldiği dönem Anadolu Selçuklu Devleti'nin son dönemlerine denk gelmektedir. Hacı Bektaş Veli, Anadolu'ya gelmeden önce Anadolu Selçuklu Devleti'ne karşı Baba İshak önderliğinde bir ayaklanma meydana gelmiş, bu ayaklanmayı Alaaddin Keykubat çok kanlı bir şekilde bastırmıştır. Aynı dönemde Anadolu'da (Kırşehir) Ahi Evren Veli tarafından

kurulan işçi ve esnaf dayanışma teşkilatı olan Ahilik ile Babailik temel olarak birbirlerine yakın düşünce akımlarıdır. Kırşehir'e yerleşmeden önce Horasan ve Erdebil'de tekke eğitimi alan Hacı Bektaş Veli, Ahi ve Babai düşünce akımlarını yakından tanımıştır. Hacı Bektaş Veli'nin Anadolu'ya geldiği sırada iktidar ve din kavgaları nedeniyle Anadolu çok karışıktır. Halk Selçuklu yönetiminden memnun değildir zaten Babai İsyanı da bu nedenle ortaya çıkmıştır [Şener 1990, 72 - 73].

Hacı Bektaş Veli'nin çok önemli bir görevi gerçekleştirmek için Anadolu'ya seçilerek gönderildiğini düşünen Yalçın'a göre; Hünkâr, Selçuklu sarayında Arap ve İran hayranlığından dolayı özenilen Farsçanın ve aynı zamanda medrese eğitiminde öğretim dili olarak kullanılan Arapçanın yıkıcı etkisinden, Türk dilini ve kültürünü korumak için büyük çaba göstermiştir [Yalçın 2007, 39]. Köprülü'ye göre Hünkâr Ahmed Yesevi'nin emir ve işaretiyle Rum diyarına gelecektir; fakat Vilâyetnâme'de onun Hoca Ahmed Yesevi'deki emanetleri, yani tâc, hırka, sofraya ve seccadeyi (birtakım kerametler göstererek) aldığı uzun uzun anlatılmaktadır. Hoca Ahmed Yesevi senelerden beri sakladığı emanetleri, bu suretle sahibine teslim ettikten sonra, "Yâ Hacı Bektaş Veli, işte nasibini aldın, sana beşaret olsun ki kutbü'l aktâblık mertebesi senindir ve kırk yıl hükmün vardır. Haydi, git, seni saldım ve Rûm abdallarına seni baş kılıp ser-çeşme eyledim" der [Köprülü 1991, 53]. Bu hususun, mitolojik bir bilgi olduğu anlaşılmaktadır çünkü Hoca Ahmed Yesevi ile Hünkârın yaşadıkları dönem birbiriyle örtüşmemektedir. İçerisinde metafizik güç barındıran menkıbeler, mantığı zorlayarak bilimden uzak imajı yaratmakta ve günümüz insanına inandırıcı gelmemektedir. Menkıbeler, meydana çıktıkları dönemlerde, toplumun ulu kabul ettiği şahsiyetlerin olağanüstü güçlerini ifade etmek için de anlatılmıştır. Bundan dolayı gerçek olaylar, insanlar üzerinde hayranlık bırakan olağanüstü olaylarla simgelenerek anlatılmıştır. Örneğin Hacı Bektaş Veli'nin bilim ve uygarlığı Anadolu'ya getirmesi bir menkıbeyle şöyle anlatılmaktadır: Hoca Ahmet Yesevi, bilim ve uygarlığın sembolü olan yanan bir meşaleyi Anadolu'ya atmış, Hacı Bektaş Veli de o meşalenin düştüğü yeri kendisine yurt edinerek Anadolu'ya bilim ve aydınlık getirmiştir. Onun Anadolu'ya girmesini istemeyen Rum erenleri Hacı Tuğrul'u doğan biçiminde üzerine salarlar güvercin donundaki Hacı Bektaş Veli doğanı boğazından tutup; "Biz size mazlum suretinde geldik, siz bizi zalim donunda karşıladınız. Güvercinden daha mazlum bir yaratık bulsaydık onun donuna urunur da gelirdik" der. Bu menkıbe

bize Hacı Bektaş Veli'nin Anadolu'ya barış, dostluk, iyi niyetlerle geldiğini anlatmaktadır [Ulusoy 1986, 15].

Hacı Bektaş Veli Anadolu'ya yerleştikten sonra Babailiğin kurucusu Baba İlyas ve İshak ile görüşmeleri olur. Vefailik ve onun devamı olan Babailiğe yakınlık duyar ancak bunların halifesi ya da müridi olmadığı iddia edilmektedir. 1240 yılında Babai ayaklanmasını uygun bulmadığı ve katılmadığı belirtilmektedir. Hacı Bektaş Veli'nin, katliamdan kurtulan Babailer ve Alevi Türkmenleri etrafında topladığı, yeni bir yapılanma oluşturduğu, bu yapılanmaya daha sonra Moğollara karşı direnen Ahi Evren ve onun müridleri olan Ahiler'in de katıldığı ifade edilmektedir. Bektaşiliğin bunun sonucunda artık Anadolu'da bir İslam inancı ve düşünce akımı haline geldiğini söyleyebiliriz. Onun insanları eğitmeye devam ederken özellikle Türk-Türkmenlerin bulunduğu yerlere ulaşmaya çalışıp bu amaçla Anadolu ve Balkanların çeşitli yerlerine halifelerini gönderdiği kaynaklarda belirtilmektedir [Öz 1997, 20 - 21]. Hacı Bektaş Veli'nin bu faaliyetleri, hem içinde bulunduğu dönemin sosyal ve kültürel şartlarının hem de Alevilik-Bektaşiliğin geleneksel tarihinin bir gerekliliği olarak İslamiyet'in sıkı kurallarıyla sınırlandırılan Sünni bir anlayışı değil, Türkmenler arasında yaşayan İslam öncesi dinî-mistik inançlarla karışık yarı mitolojik bir İslam anlayışının yorumunu yansıtmaktadır. Bu İslam anlayışı, tasavvufun yapısındaki hoşgörü anlayışını temel alarak yeni bir din ile tanışan insanları ürkütmeden eski inançlarını da göz önünde bulunduran, kaynaştırmaya çalışan bağdaştırmacı bir anlayıştır. Hacı Bektaş Veli'nin bu tutumu, Anadolu'daki Müslüman ve gayrimüslim toplumların yakınlaşmasına neden olmuştur [Ocak 1996, 456]. Bir ulusun varlığını sürdürüp yok olmaması için gerekli olan şeyin, o ulusun inancı, dili, tarihi kimliği, kültürü olduğunu düşünen Hacı Bektaş Veli, çok iyi bildiği Orta Asya Kültürü ile Anadolu Kültürünü İslam Kültürüyle ilişkilendirmeyi başarmıştır. Bunun sonucunda Anadolu'da Şii İran kültürüne ve Sünni İslam kültürüne benzemeyen yeni bir kültürün gelişmesini sağlamıştır [Yalçın 2007, 40]. Hacı Bektaş Veli bir taraftan Anadolu'nun Türkleşmesi-İslamlaşması için çalışmış diğer taraftan genişleyen Türk coğrafyası için liderler yetiştirmiş, Türk toplumunun birlik ve beraberliğine büyük katkılar sağlamıştır. İtikad, ahlak, ibadet gibi konular için evrensel bir metod uygulayarak İslamiyet'in genel hükümlerini Kur'an-ı Kerim ve hadisler ışığında Türklerin anlayabileceği bir şekilde açıklamıştır. Onun Türk kültürünün korunması üzerindeki etkileri XIII. yüzyıldan günümüze kadar ulaşmıştır [Güzel 2009, 34].

Ulusoy, içinde bulunduğumuz çağın düşünürlerinin Hacı Bektaş Veli ile ilgili şu ortak paydada birleştiklerini ifade eder: Hacı Bektaş Veli, toplumu oluşturan bireylerin birbirleriyle etkileşimlerinde insan anlayışını oluşturan toplumsal hayatı, yaşadığı dönemin çok daha ilerisine taşımış, bağnazlıktan uzak dinî inançlarda hümanist bir yol izlemiştir. Türk dilinin canlı tutulması için büyük çaba göstermiş, Türk halk edebiyatının temellerini atmıştır. İslam dini ışığında Türk kültür ve geleneklerinin yaşatılmasını sağlayarak toplumda bir ahlak sistemi oluşturmuştur. İnsanın özünde iyilik barındırması gerektiğine inanmış, toplumda sevgi, saygı ve barış duygularının yeşermesi gerektiği fikrini savunup öğütlemiştir [1986, 14]. Hünkâr'ın bu etkisi sadece kendisiyle sınırlı kalmayıp müridleri aracılığı ile Anadolu ve Balkanlarda hatta Osmanlı Devleti'nin hâkim olduğu coğrafyada da görülmektedir.

Bektaşilik geleneği

Hacı Bektaş Veli, adını taşımasına rağmen Bektaşiliğin bizzat kurucusu değildir. Bektaşilik, 16. yüzyılın ilk yıllarında Balım Sultan tarafından Haydariliğin içinden ayrılmak suretiyle onun adına kurulmuştur. Genel anlamda tarikat oluşumlarına bakıldığında kendi dönemlerinde değil, ismi geçen şahıslardan sonra muhipleri tarafından sonraki dönemlerde kuruldukları görülmüştür. Bektaşilik de Hacı Bektaş adına onun düşünceleri ve uygulamaları etrafında kendisinden iki asır sonra sistematize edilmiştir. Anadolu Aleviliğinde Hacı Bektaş Dergâhı merkez kabul edilir. Dergâha bağlı olarak çevredeki Alevi topluluklarını irşad eden çok sayıda ocak, tekke, dergâh faaliyetlerini sürdürerek bugünlere gelmişlerdir.

Bektaşiliğin merkezi, 1271'e kadar Hacı Bektaş Veli'nin yaşadığı Sulucakarahöyük çevresidir. Buradaki zaviyenin 14. yüzyıldan itibaren önem kazanmasıyla birlikte çevre giderek genişlemiş, 15. yüzyıl sonlarında tarikatın teşekkülüyle nüfuz sahası Anadolu sınırlarını zorlamaya başlamıştır. Pir-i Sani olarak anılan Balım Sultan'ın gayretleriyle sistematize edilen tarikat, el-Cezire ve Irak, Mısır, Balkanlar ve Doğu Avrupa'ya kadar uzanmıştır. Fetihlerle birlikte Bulgaristan, Girit ve Macaristan'ı da içine alan geniş bir hinterlanda sahip olmuştur.

Hacı Bektaş Veli Anadolu'da ve Rumeli'de pekçok kişinin gönlüne girmiş, düşünceleri ve felsefesiyle çağlara ışık tutmuştur. Bektaşilik ise asırlar boyunca toplumla iç içe olmuş halkla kaynaşmış bir tarikattir. Bektaşiliğin halk arasında tutunmasını sağlayan iki

önemli faktör vardır. Bunlar, saz eşliğindeki Bektaşî şiirleri ve nefesleri, diğeri de Bektaşî fıkralarıdır. Bu enstürmanlarla halkın duygu ve düşüncelerine tercüman olunmuş, keskin bir zekanın ürünü olan fıkralarla yaşanan çelişkilere mizahla dikkat çekilmiştir [Özcan 2009, 69].

Bektaşîliğin yayılması ve Bektaşîliği oluşturan unsurları ele almadan evvel Bektaşîliğin ne olduğuna dair bir tanımlama yapmamız gerekmektedir. Bu nedenle ilk önce Tarikat sözcüğünün anlamını ele almak daha uygundur. Tarikat kelimesinin kökü "tarik"tir. Tarik Arapça yol, meslek anlamına gelir. Tarikat ise Allah'a ulaşmak gayesiyle tutulan yol olarak ifade edebileceğimiz gibi, bir mürşide bağlanarak belli kurallara uyarak ahlakını geliştirmeyi, kötülüklerden arınmayı, tevhidin hakikatine varmayı ve Allaha ulaşmayı amaç edinen tasavvuf yolu olarak da ifade edebiliriz [Ayverdi 2011, 1204].

Tarikatlar Türk toplumunda geçmişten günümüze yer etmiş, çoğunlukları ardı sıra getirmeyi başarmıştır. Bektaşîlik de Türk tarikatlarından birisidir ve oluşum evresinden itibaren resmi olarak tarikatların kaldırılmasına kadar pek çok destekleyicisi olmuş ve hatta tarikatların kaldırılmasından sonra da toplumda etkisini sürdürmeyi başarmıştır. Özcan [2001, 39] Bektaşîliği; Osmanlı zamanında popüler olan, Türk kültürü, yaşamı içinde ve aynı zamanda tasavvufi düşüncede de derinlemesine izler bırakan Türk tarikatı biçiminde tanımlar.

Temren ise [1995, 5] Bektaşîliğin Hacı Bektaş'ın halefleri tarafından kurulmuş, Balım sultan tarafından tarikat erkannamesi yazıya geçirilerek kurumsallaşmış olan inanç, düşünce ve eğitim ekolu, yöntemi olarak tanımlar. Bektaşîlik yer ettiği hemen her toplumda hızlıca yayılmıştır. Bu hızlı yayılmadan dolayı Bektaşîliğin esnek, sevgiye dayalı bir akım olduğu yorumunu yapabiliriz. Bektaşîler aynı zamanda diğer tarikat mensuplarına da zor kullanmamışlar, Babai, Kalenderi, Haydari, Abdallar ve Hurufileri kendi görüşlerinde eritmeye çalışmışlardır [Çubukçu, T.y: 78]. Bektaşîlik yalnızca Anadolu coğrafyasında yer etmemiştir. Bektaşîlik ana kaynağını Horasandan alarak Anadolu'dan sonra Trakya ve Balkanlara yayıldı [Melikoff 2007, 31].

Ocak [2015, 27], Hacı Bektaş Veli'nin, Kalenderi zümrelerinden biri olan Vefai tarikatından olan Baba İlyas halifelerinden olduğunu ve Vefai zümresinin yanı sıra Haydari olduğunu ifade eder. Hacı Bektaş Anadolu'ya geldiği vakitten az önce, 1239-1240 civarında Anadolu'da pek sakin bir ortam söz konusu değildi. Bu

tarihlerde meskûn olan coğrafyada Anadolu Selçuklu devleti hüküm sürmekte idi. Çalkantılı siyasi, sosyal ve dini hareketlilikler söz konusuydu ki, bizim bu noktada söz etmemize gerek olan unsur Babai ayaklanmasıdır. Böyle bir siyasi sosyal harekete zemin oluşturan Babai akımı, tarikat haline gelmiş XVI. Yüzyılda da Bektaşilik adını almıştır [Ocak 2015, 27].

Tarikatın kurumsallaşmasını ise Melikoff [1993, 22], Devleti-i Aliyye'nin 8. Hükümdarı II. Bayezid'in hükümranlığı süresinde (1481-1512) olduğunu ifade eder. Hacı Bektaş Veli'nin yaşadığı süreç içinde Bektaşilik tarikatından söz etmek mümkün değildir. Bu düşünce sistemini bir kuruluş olarak ortaya çıkaran, sistemleştiren onun ölümden 200 yıl sonra posta oturan Balım sultandır [Şener 2010, 109]. Ocak'ın ifadesine göre diyebiliriz ki Babailik, Bektaşiliğin içinde barındırdığı sosyal kültürel ve ekonomik değerleri yönlendiren kurumların, Hurufilik, Ahilik, Abdallık gibi teşkilatların yanında yer alır [Çubukçu 1967, 65]. Yalnızca bu üç teşkilat Bektaşiliği oluşturan unsurlar değildir bunların yanı sıra Haydarilik, Melamilik, Kalenderîlik, Mevlevilik ve Bayramilikte adı geçen teşkilatı oluşturan unsurlardır [Öztürk 1986, 887]. Vefailik, Yesevilik, Kalenderîlik ve Haydarilik gibi akımlar Horasan, Maverâünnehir ve İran'da 10-13 Yüzyıllarda ortaya çıkmış, Hz. Ali Ehlîbeyt ve On iki imam temelinde yetişen düşünce, inanç sistemleridir ve birbirleri arasında pek az farklılıklar vardır [Öz 1999, 263]. Babailik akımını benimseyen, Vefai, Kalenderi, Haydari ve Yesevi toplulukları XIV. Yüzyılın başlarında Abdalan-ı Rum veyahut Rum abdalları olarak adlandırıldılar. Bu toplulukların dervişlerini ilk Bektaşiler olarak ifade edebiliriz. Fakat o dönemde onların Bektaşî yerine "Baba İlyas müridi" ya da "Seyyid Ebü'l Vefa" olarak adlandırıldığı bilinmektedir [Ocak 1992a, 373].

Bu akımların, teşkilatların Bektaşilik içinde nasıl yer ettiği, Bektaşiliğin yapısında nasıl bir değişim meydana getirdiği veyahut Bektaşiliğin bünyesine dahil olduktan sonra adı geçen akımlarda, teşkilatlarda nasıl bir değişiklik olduğu gibi soruları cevaplamaya çalışmadan önce önemli bir konu var ki o da Bektaşiliğin Sünni bir tarikat olup olmadığı meselesidir. Bektaşiliğin kurumsallaşmasında önemli bir yer ihtiva eden Balım Sultan'ın Bektaşiliğin adap olsun erkân olsun tarikatın yapısında değişiklik yapmadan evvel oluşumun Sünni yapıda olduğu Balım sultan ile niteliğinin değiştiği yorumu yapılır. Ocak (1992a: 374), bu yoruma şu şekilde cevap verir: bu yorumu yapanların isnat noktasının Hacı Bektaş'a ait olduğu ifade edilen Makalat adlı eserdir. Bu yorumu yapanların da Bektaşiliği

oluşturan Babai akımının neden olduğu Babai hareketinin hangi şartlarda, hangi zümreler arasında meydana geldiğini ve bu zümreler arasındaki ilişkileri araştırmayanlar olduğunu ifade eder.

Hiçbir ayırım yapmadan tüm insanlara eşit gözle bakan Bektaşilik bu düşünceyi tarikatın temel kurallarıyla sistemleştirmiştir. Bektaşî felsefesinde zorlama ve şiddetten sakınma ve tüm mahlukata acıma ve şefkat telkin edilmiştir. Burada hadiselere hoşgörü ve hikmet perspektifinden yaklaşmıştır. Bektaşî Babaları halkın psikolojisini iyi bilen ve halktan biri olmanın tüm özelliklerini üzerlerinde taşıyan kişiler olmuşlardır. Bütün bunlardan dolayı Bektaşilik, halk içinde büyük kitlelere ulaşan bir kabul görmüştür [Özcan 2009, 70].

Hacı Bektaş Veli'nin Ahlaki Düşüncesi

Hacı Bektaş Veli'nin Makalat adlı eserinde ortaya koyduğu “dört kapı kırk makam” sistemi incelendiğinde, bu yapının yalnızca inanç ve ibadeti değil, aynı zamanda güzel ahlâk ilkelerini de temel aldığı görülmektedir. Bu sistem, iyi olanı kazandırmayı ve kötü olanı terk etmeyi hedefleyen bir ahlâk anlayışına dayanmakta olup, akıl ve nakil olmak üzere iki temel kaynak tarafından şekillendirilmektedir. Hacı Bektaş Veli'ye göre akıl, “Tanrı'nın yeryüzündeki terazisidir” ve insan için iyiyi kötüyü ayırt etmede vazgeçilmez bir ölçüttür [Hacı Bektaş Veli 2010, 745 - 747].

Ne var ki, beşerî zaafı kimi zaman aklın sağlıklı işleyişini engelleyebilir. Bu gibi durumlarda ahlâki esaslar Kur'ân ve sünnete dayandırılarak belirlenmelidir. Hacı Bektaş Veli, eserlerinde ahlâkî unsurları temellendirirken ayetlere ve Hz. Peygamber'in hadislerine sıkça başvurur.

İnsanoğlu, hem iyi hem kötü fiilleri gerçekleştirme potansiyeliyle yaratılmıştır. Bu iki yön arasında sürekli bir mücadele söz konusudur. Hacı Bektaş Veli, bu durumu Hz. Âdem kıssasıyla örneklendirir. Hz. Âdem'in sağ tarafında akıl, hayâ ve ilim; sol tarafında ise öfke, açgözlülük ve haset yer alır. Kötü huylular, iyi olanların yerine geçmek ister ancak biri geldiğinde diğeri gitmek zorunda kalır. Bu temsilde, insanın iç dünyasında ahlaki bir mücadelenin sürekliliği vurgulanmaktadır [Hacı Bektaş Veli 2010, 721 - 725].

Hacı Bektaş Veli'ye göre kalp (veya gönül), tüm insanî fiillerin merkezidir. Gönül büyük bir şehir gibidir ve bu şehri yönetmeye talip olan biri rahmanî (akıl), diğeri ise şeytanî (nefs) iki sultandır. Aklın yardımcıları anlama (fehim), ilim, perhiz, edep, nezaket ve

güzel ahlâkken; şeytanın yardımcıları kin, kibir, haset, buğz, buhl, öfke, gıybet ve maskaralıktır. Bu olumsuz niteliklerin bertaraf edilmesiyle gönül şehri rahmanî bir düzene kavuşur. Kin, kibir, haset ve tamah gibi özellikler “terk-i dünya” ile; cimrilik, gıybet ve maskaralık ise perhizkarlıkla giderilebilir [Hacı Bektaş Veli 2010e, 605 – 607; 2009, 44 – 45]. Bu bağlamda Hacı Bektaş Veli, insanın kalbinden kötülüğü temizleyerek oraya ahlâki ve ilahi nitelikleri yerleştirmesinin yolunu, dünya nimetlerine bağlılığı terk, perhiz ve cömertlik olarak belirtir. Zira hem tasavvufta hem de onun düşünce sisteminde “hubbu dünya” tüm kötülüklerin anası, “terk-i dünya” ise tüm güzelliklerin temelidir [Hacı Bektaş Veli, 2010e, 765; 2009, 10].

“Dört kapı kırk makam” olarak ifade edilen dinî, tasavvufî ve ahlâkî sistem, bireyi hem dünyada hem ahirette saadete ulaştırmayı hedefler. Bu amaç doğrultusunda bireye ferdî ve sosyal faziletler kazandırılmaya çalışılır. Kırk makamın önemli bir bölümü ahlâkî ilkelere dayanır ve bu ilkeler çoğunlukla ayet ve hadislerden süzölmüştür. Bunlar arasında; ilim, helal kazanç, riba yasağı, nikah, sünnet ve cemaate bağlılık, şefkat, temizlik, emir bi'l-ma'ruf ve nehy ani'l-münker, tövbe, hizmet, havf ve reca, nasihat, muhabbet, aşk, şevk, fakr, edep, sabır, haya, cömertlik, miskinlik, marifet, nefsini tanımak, alçakgönüllülük, hoşgörü, güvenilirlik ve hakikatleri dile getirme gibi pek çok fazilet yer almaktadır [Hacı Bektaş Veli, 2010].

Ahlâkî davranışları teşvik eden en önemli unsur ise imandır. Hacı Bektaş Veli'nin sisteminde iman ve ahlâkî davranışlar arasında sıkı bir bağ vardır. Allah'a iman, O'nun buyruklarına uygun davranmayı zorunlu kılar. Ayrıca imanın mekânı kalptir ve bu kalpte imanın sabit kalabilmesi için onun bekçileri olan ilim, cömertlik, haya, sabır, perhiz, korku ve edep gibi ahlaki ilkeler gereklidir [Hacı Bektaş Veli 2010, 565].

Meleklerle iman, onların bizi izlediği bilinciyle edepli davranmayı; kitaplara iman, içerdikleri ahlaki hükümleri yerine getirmeyi; peygamberlere iman ise onların örnekliğini rehber edinmeyi gerektirir. Hacı Bektaş Veli, hiçbir kutsal kitapta kin, kibir, haset, buğz, öfke gibi kötü huyların iman sahiplerinde bulunmasına izin verilmediğini belirtir. Benzer şekilde ahiret inancı da ahlâkî davranışları pekiştirir. Zira hesap ve ceza inancı, bireyi haram, zulüm ve kul hakkı gibi eylemlerden uzak tutar. Hacı Bektaş Veli şöyle seslenir: “Ey müminler! Kıyamet gününü düşünerek nefsanî arzu ve istekleri terk edin. Çünkü Allah Teâlâ: ‘İçinizden oraya uğramayacak yoktur’ [Meryem 19/71] demiştir. Cehenneme gitmemek için

Tanrı'nın buyruklarını yerine getirin" [Hacı Bektaş Veli 2010e, 763 - 765].

Salih amel, hem ilmin hem imanın doğruluğunun göstergesidir. Bir âlim, ilmiyle amel etmezse bu bilgi onun için dünyada ve ahirette fayda sağlamaz. Hacı Bektaş Veli'ye göre amelsiz ilim, yemiş vermeyen ağaca benzer [Hacı Bektaş Veli, 2010e, 685 - 687]. Gerçek bilgi ve iman, bireyi amel etmeye sevk etmeli ve ona dünyaya geliş amacı, ahiretin mahiyeti, kurtuluşa erdiren ameller gibi konularda bilinç kazandırmalıdır.

Ahlakî faziletlere ulaşmak isteyen kişinin ilk adımı salih bir niyetle atması gerekir. Bu adım, sonunda ilahi rızaya ulaşmayı sağlar. Aksi ise kişiyi nefsin ve şeytanın esiri yapar. Hacı Bektaş Veli'ye göre şu on iki ahlaki ilke bir zincirin halkaları gibidir: edep, korku, perhiz, sabır, utanma, haya, miskinlik, ilim, marifet, can, akıl ve Tanrı sevgisi. Buna karşılık kötü huyların zinciri ise maskaralık, gülme, gıybet, öfke, cimrilik, tamah, haset, kibir, kin, buğz, kendini beğenme, beden tutkusu, heva, nefis ve şeytan sevgisi şeklinde uzanır. Bu ikinci zincirin nihai noktası ise Tanrı sevgisinden uzaklıktır [Hacı Bektaş Veli 2010e, 609 - 613].

Hacı Bektaş Veli'nin Tasavvufi Temelleri

Marifet Kapısı ve Makamları

Tasavvuf literatüründe marifetullah, insanın varoluş amacının temelini oluşturmaktadır. Bir başka deyişle, Allah Teâlâ'nın insanları ve cinleri yalnızca kendisini tanımaları amacıyla yarattığı kabul edilir. Bu ilahi marifete ulaşmanın en temel yolu ise şeriata tam anlamıyla bağlılıktan geçmektedir. Şeriat; İslam'a ait dini, ahlaki ve hukuki kurallar bütünüdür [Talip 2010, 571]. Bu bağlamda tasavvuf, şeriat ve hakikatin birleşiminden meydana gelir. Hakikat, Allah'ın kuluna bazı ilahi sırları ve gerçekleri bildirmesi; kulun da bu ilahi tecellileri idrak etmesi sürecidir. Tasavvuf geleneğinde hakikate ulaşım, şeriata uygun bir yaşam sürdürüldükten sonra gerçekleşir. Kişi, Allah'ın emir ve yasaklarına titizlikle riayet ettiğinde, Allah ona gayb âleminden birtakım lütuflarda bulunur [Mehmet 2014, 379]. Bu lütuflar, tasavvufi terminolojide hakikat olarak adlandırılır [Mahmud 2017, 151]. Marifet ise bu hakikatlerin bilgi düzeyinde kavranmasıdır. Kur'ân'da yer alan "Bizim uğrumuzda cihad edenleri mutlaka yollarımıza erdirtiririz" ayetinde geçen cihad ifadesi şeriata, Allah'ın kulunu yollarına erdirtmesi ise hakikate işaret etmektedir. Yine "Ey iman edenler! Eğer takva sahibi olursanız Allah size furkan (doğruyu yanlıştan ayırma yetisi) verir" ayetinde takva şeriata,

furkan ise hakikate karşılık gelmektedir. Bu çerçevede marifet, hakikatin bilgi yönüdür. Tasavvuf kaynaklarında sıkça zikredilen “Allah, bildiğiyle amel edene bilmediklerini öğretir” rivayeti, marifetin şeriatla irtibatlı olduğunu ortaya koymaktadır.

Hacı Bektaş Veli'nin tasavvuf anlayışında da şeriat, hakikat ve marifet bütünlüğü önemli bir yer tutar. Rivayetlere göre Hacı Bektaş Veli, hakikatin sırlarını açıklamaya başlamadan önce, Hz. Peygamber'e atfedilen “Şeriat sözlerimdir, tarikat eylemlerimdir” sözünü aktararak konuşmasına başlar [Ahmet 2000, 325]. Bu yaklaşımıyla Hacı Bektaş Veli, hakikat ve marifet yolunun şeriat dairesinde gerçekleşmesini zorunlu kılan bir tasavvuf anlayışını savunur. Fevaid adlı eserde bu anlayış daha ayrıntılı biçimde yer bulur: “Şeriat sözlerimdir. Tarikat işlerimdir. Hakikat hallerimdir. Marifet sermayemdir. Fazilet dinimdir...” şeklindeki ifadeler, marifetin seyr ü sülûk sürecinde edinilen bilgi ve tecrübelerin birikimini ifade eden sembolik bir sermaye olduğuna işaret eder [Baki 2010, 25]. Hacı Bektaş'ın “Tarikatten kim söz edebilir?” sorusuna verdiği “Şeriata dışarıdan bakıldığında kusur bulunmayan, içi ise semavîler tarafından değerlendirildiğinde eksiklikten arınmış olan kişi” cevabı da bu bütünlüğü desteklemektedir.

Hacı Bektaş Veli'ye göre kul, Allah'a kırk makamdan oluşan bir seyr ü sülûk süreciyle ulaşır. Bu makamlar, dört kapı olarak bilinen şeriat, tarikat, marifet ve hakikat kapıları altında onar makamdan meydana gelir:

Şeriat Makamları: 1. İman etmek. 2. İlim öğrenmek. 3. Zekât, oruç, hac, cihad ve gusül. 4. Helal kazanç ve faizi haram bilmek. 5. Nikâh. 6. Hayız ve nifas döneminde ilişkiyi haram kabul etmek. 7. Sünnet-i cemaat. 8. Şefkat. 9. Temiz giyim ve helal lokma. 10. Emr-i bi'l ma'ruf ve nehy-i ani'l münker.

Tarikat Makamları: 1. Tevbe. 2. Müridlik. 3. Saç tıraşı ve tarikat elbisesi. 4. Cihad aşkı. 5. Hizmet. 6. Havf. 7. Recâ. 8. Tarikat sembolleri (hırka, zenbil, makas, seccade, tesbih). 9. Muhabbet ve nasihat. 10. Aşk, şevk, fakr ve can.

Marifet Makamları: 1. Edeb. 2. Havf. 3. Perhiz. 4. Sabır. 5. Hayâ. 6. Cömertlik. 7. İlim. 8. Tevazu (miskinlik). 9. Marifet. 10. Kendini bilmek.

Hakikat Makamları: 1. Toprak gibi alçakgönüllü olmak. 2. Yetmiş iki milleti ayıplamamak. 3. Cömertlik ve yardımseverlik. 4. Her varlığa karşı emin olmak. 5. Allah huzurunda teslimiyet. 6. Sohbet. 7. Seyr. 8. Sır. 9. Münâcaat. 10. Müşâhede.

Bu tasnife göre şeriat makamları, dinin zahirî yönüne dair her

Müslüman için zorunlu olan uygulamalardır. Tarikat makamları ise seyr ü sülûka giren müridin manevî yolculuğundaki temel vazifelerini belirler. Marifet makamlarında salikin ahklaki dönüşüm geçirdiği ve ilahi bilgiye eriştiği görülürken, hakikat makamlarında ise kişi, nefis terbiyesiyle birlikte toplumda emin ve faydalı bir birey konumuna ulaşır. Tasavvuf erbabına göre de güzel ahlak, insanlardan gelen eziyetlere sabretmek ve hoşgörülü olmakla mümkündür [Mahmud 2020, 204]. Hz. Peygamber'in "Müslüman, diğer Müslümanların elinden ve dilinden emin olduğu kimsedir" hadisi, Hasan-ı Basrî'nin "Güzel ahlak, güler yüz, tatlı söz ve eziyetten kaçınmaktır" sözü ile Abdullah b. Mübarek'in "Güzel ahlak, güler yüzlü olmak, iyilik etmek ve eziyet etmemektir" sözü, Hacı Bektaş'ın anlayışında güzel ahlak ilkesinin dayanaklarını oluşturur. Hacı Bektaş'a göre halka karşı güzel ahlakla, nefse karşı mücadeleyle, âlimlere karşı tevazu, cahillere karşı sükut, düşmanlara karşı yumuşaklık, dostlara sadakat, küçüklere merhamet, büyüklere cömertlik ve yoksullara yardımda bulunmak marifetin bir gereğidir [Baki 2010, 95].

İnsan-ı Kâmil Anlayışı

Kâmil insan kavramı, insanın sahip olabileceği tüm faziletleri şahsında birleştiren, olgunluğun zirvesine ulaşmış bireyi tanımlar. Tasavvuf terminolojisinde "İnsan-ı Kâmil", hem ruhsal hem ahklaki anlamda kemâle ermiş, cismani sevgiden ilahi aşka yükselmiş, kendi nefsinin ve varlığını tam manasıyla tanımış kişidir. Bu mertebe sadece entelektüel birikimle değil, bizzat yaşantıyla, yani içsel tecrübe ile elde edilebilecek bir seviyedir. Tasavvufi düşüncede insanın kendisini tanıması, hakikati idrak etmesinin ön koşuludur. Bu bağlamda, kendini en iyi tanıyan kişi, manevî açıdan en yüksek başarıyı elde etmiş kişidir.

Hacı Bektaş Veli ve Bektaşî düşünce sistemi içerisinde "insan" kavramı, yaratılmışlar arasında en seçkin yere sahiptir. Bektaşilikte insan, Allah'a ve tüm varlıklara karşı sorumlu, inanç sahibi, hoşgörülü ve toplumsal bir varlık olarak tanımlanır. Hacı Bektaş Veli'nin insan merkezli düşünce yapısı, Kur'an ayetleri ve Hz. Peygamber'in sünnetine dayanmaktadır. Bektaşî geleneğine göre insan, adeta konuşan bir kitaptır. Hacı Bektaş'ın hayat felsefesi; insan sevgisi, hoşgörü, toplumsal eşitlik ve doğaya saygı ilkeleri üzerine kuruludur. Kurduğu dergâhta bütün insanlara kapısını açmış; din, dil, ırk farkı gözetmeksizin 72 milleti bir görerek onları aydınlatmaya çalışmıştır. O, barışın, kardeşliğin ve insan sevgisinin simgesi olmuş; evrensel boyutta bir gönül insanı olarak tarihe geçmiştir.

Hacı Bektaş, “Bilimden gidilmeyen yolun sonu karanlıktır” sözüyle eğitimin önemini vurgulamış, insanı bilen, çalışan ve inanan bir varlık olarak değerlendirmiştir [Kaya 2006, 179; Yıldız 2009, 109]. Ona göre huzur ve güvenin temelini sevgi, adalet ve hoşgörü oluşturur. “İncinsen de incitme”, “Marifet ehlinin ilk makamı edeptir”, “Nefsine ağır geleni başkasına yapma”, “Hiçbir insanı hor görme” gibi vecizeleri, onun evrensel hoşgörü anlayışının özüdür. Hacı Bektaş Veli, bu söylemleriyle çağları aşarak günümüze ulaşan bir hikmet kaynağı olmuş ve gönüllerde yaşamaya devam etmiştir [Çetinkaya 2009, 59].

Hacı Bektaş Veli Ahlakının Günümüze Yansımaları

Hacı Bektaş Veli’yi yaşadığı dönemde bir kült figürü hâline getiren en önemli unsur, onun karizmatik kişiliğidir. Bu karizmanın oluşumunda, Anadolu’ya ondan önce gelen Ahmed-i Yesevî, Kutbeddîn Haydar, Dede Garkın ve Baba İlyas gibi sufi önderlerin etkisiyle oluşmuş olan kültürel ve tasavvufi mirası bünyesinde birleştirmesi büyük rol oynamıştır. Bu yönüyle Hacı Bektaş Veli, Anadolu’daki heterodoks sufi eğilimlerin temsilcisi konumuna yükselmiştir. Ayrıca İslam öncesi inanç sistemlerinin bazı unsurlarını da içererek senkretik (bağdaştırmacı) bir yapı ortaya koymuş, böylece Türk heterodoksisinin temel taşlarından biri olmayı başarmıştır. Bu bağdaştırmacı özellik, Bektaşîliğe evrensel düzeyde bir hoşgörü karakteri kazandırmış ve onu farklı toplumsal katmanlara hitap edebilen bir gelenek hâline getirmiştir [Ocak 2008, 175].

Hacı Bektaş Veli’nin düşünsel mirasının günümüze taşınmasında iki temel unsur etkili olmuştur. Bunlardan ilki, toplumların lider figürlere duyduğu sözlü ve duygusal bağlılığı ifade eden “karizma sadakati”; ikincisi ise yazılı metinler aracılığıyla inşa edilen ve inanç gruplarını bir arada tutan “yazı sadakati”dir. Hacı Bektaş Veli, bir yandan halk arasında dolaşan menkıbeler yoluyla karizmatik gücünü pekiştirerek karizma sadakatini oluşturmuş; öte yandan Makalat gibi eserleriyle gelecek kuşaklara hitap ederek inanç toplulukları arasında yazıya dayalı güçlü bir aidiyet ilişkisi tesis etmeye çalışmıştır [Özköse 2008, 152].

Günümüzde Hacı Bektaş Veli, Alevi-Bektaşî çevrelerinde “Serçeşme” unvanıyla anılan, Anadolu ve Rumeli’deki farklı sosyal kesimleri bir araya getiren sembolik ve karizmatik bir şahsiyet olarak kabul görmektedir. Onun adına şekillenen Alevi-Bektaşî öğretisi, ahlaki değerlerin kazanımını uzun soluklu bir eğitim

sürecine bağlamaktadır. Bu anlayışa göre bireyin olgunlaşması ve toplumsal sorumluluklarını hakkıyla yerine getirmesi esastır. Bu bağlamda, insan “okunacak en büyük kitap” olarak kabul edilmekte ve toplumsal barışın sağlanmasında kilit bir unsur olarak değerlendirilmektedir. Hacı Bektaş Veli'nin “yetmiş iki milleti” ayırt etmeksizin kucaklayan hoşgörüsü ve birlik-beraberlik anlayışı, çağdaş dünyada da önemini korumaktadır. Heterodoks kimliğine rağmen, Sünni çevreler tarafından da velilik makamında görülmüş ve büyük bir saygıyla anılmıştır. Bu kabulde Vilayetname'deki anlatılar ve Makalat'taki düşünsel içeriğin etkisi büyüktür. Bu nedenle Hacı Bektaş Veli, Sünniler tarafından Bektaşilikten bağımsız bir konumda değerlendirilmiştir. Bunun temel nedeni, 15. yüzyıla kadar onun şahsının bir veli olarak halk tarafından benimsenmiş olmasıdır [Ocak 2008, 186].

Hacı Bektaş Veli'yi yalnızca yaşadığı dönemin sınırları içerisinde değil, yaklaşık sekiz asır sonrasında dahi aktüel kılan temel unsurlar aşağıda tematik başlıklar altında sunulmuştur:

Birlik ve Beraberlik

13. yüzyılın siyasi ve toplumsal istikrarsızlık ortamında Hacı Bektaş Veli, "Gelin canlar bir olalım", "Bir olalım, iri olalım, diri olalım" gibi söylemleriyle ayrışmanın yol açacağı yıkıma karşı toplumu uyarmış ve bütünleşmeyi teşvik etmiştir. Günümüzde de küresel güçlerin müdahaleleriyle istikrarsızlığa sürüklenen coğrafyalarda, Müslüman toplumların içsel ayrışmaları sebebiyle yaşadığı güç kaybı dikkate alındığında, onun birlik çağrılarının güncelliği ve geçerliliği bir kez daha ortaya çıkmaktadır.

İlim ve İrfan

Hacı Bektaş Veli, “İlimden gidilmeyen yolun sonu karanlıktır” ifadesiyle cehaletin zararlarına dikkat çekmiş ve bireyleri bilgi edinmeye, öğrenmeye yönlendirmiştir. Makalat'ta ilim, şeriat mertebelerinin ikincisi, marifet mertebelerinin ise yedincisi olarak geçmektedir [Aziz 2004, 190]. Onun felsefesinde hem amellerin hem de ibadetlerin anlam kazanabilmesi için bilinçli bir şekilde gerçekleştirilmesi gerekmektedir. Bu bağlamda, aklın doğru kullanımı önem arz etmektedir. Örneğin, Makalat'ta iman bir hazineye, şeytan bir hırsıza, akıl ise bu hazinenin koruyucusuna benzetilmiştir. Aklın ihmal edilmesi durumunda, şeytanın o hazineyi çalmasının kaçınılmaz olduğu ifade edilmektedir [Yalçın 2004, 177].

Etik Değerler

“Eline, diline, beline sahip ol” ifadesiyle, Hacı Bektaş Veli ahlaki disiplinin temel organlar üzerinden inşa edilmesi gerektiğine işaret etmektedir. Ona göre toplumsal barış ve ilahî rızanın kazanılması edep ve saygıyla mümkündür. Hz. Ali’nin “Mal ve soy ile şeref olmaz; şeref ancak bilgi ve edep iledir” sözü ve Hz. Muhammed’in “Edep, aklın dış suretidir” vecizesi bu yaklaşımı desteklemektedir. Hacı Bektaş Veli, “Haya imandandır; hayası olmayanın imanı da yoktur” diyerek, utanma duygusunu insanî kimliğin temel belirleyeni olarak sunar. Ayrıca, “Gördüğünü ört, görmediğini söyleme” ve “Özürleri görmeyen özürden kurtulur” şeklindeki ifadeleriyle, bireyleri ayıp ve kusur aramaktan uzaklaştırarak bağışlayıcılığa yönlendirmektedir.

Kardeşlik ve Dostluk

Fevaid adlı eserinde, “Eğer daima cennette olmak istersen, herkesle dost ol ve kimseye kin tutma. Merhem ve mum gibi ol, diken olma” ifadeleri yer almaktadır. Bu sözlerle Hacı Bektaş Veli, dostluğun ve kardeşliğin dünyevi makamların ötesinde bir değer taşıdığını vurgular. “Tanrı’ya dost olmayı halka eziyet etmemekte bil” diyerek, toplumsal ilişkilerde iyi niyet ve samimiyetin ilahi dostluğun bir göstergesi olduğunu ifade eder. O’na göre, ölüm anında bireyin yanında kalan tek şey iyilikleridir: “Evde kalan malımdır, yolda kalan yakınımıdır, benimle gelen iyiliğimdir.” İnsan, kendini tanıdığı ölçüde Yaratıcı’yı da tanıma fırsatı bulur. Bu bilinç, bireyler arası ilişkilerin daha samimi ve barışçıl olmasına katkı sağlar.

İnsan Sevgisi

Bektaş ahlakının temelinde insanın kutsallığına duyulan derin saygı yer almaktadır. Bu saygı, insan – Allah birlikteliği veya Hak-Halk bütünlüğü inancına dayanmaktadır. Hacı Bektaş Veli, insanı Tanrı’nın yeryüzündeki en mükemmel eseri olarak görmüş ve “Düşmanın dahi insan olduğunu unutma” diyerek evrensel bir insan sevgisi geliştirmiştir [Öztürk 1990, 221]. “İncinsen de incitme” anlayışıyla affediciliği yüceltmiş, “İyiliğe iyilik her kişinin işi; kötülüğe iyilik er kişinin işi” ifadesiyle de yüksek ahlaki erdemi tanımlamıştır. Ona göre, “Hiçbir insan ve ulusu ayıplamayınız” ilkesi gereğince farklılıklar hor görülmemeli, aksine “kesrette vahdet” anlayışıyla birer zenginlik olarak değerlendirilmelidir.

Sonuç

Hacı Bektaş Veli, 13. yüzyıl Anadolu'sunun sosyal, kültürel ve dini karmaşasında yalnızca bir mutasavvıf değil, aynı zamanda halkın manevi önderi, yol göstericisi ve ahlaki değerlerin savunucusu olarak ön plana çıkmıştır. Onun tasavvufi öğretisi; sevgi, hoşgörü, insan hakları, eşitlik ve adalet temelleri üzerine kurulmuş ve Anadolu'nun farklı etnik ve dini gruplarını bir arada yaşatmayı başaran bir manevi sistem haline gelmiştir. Hacı Bektaş Veli'nin ahlaki düşüncesi, sadece yaşadığı dönemin ihtiyaçlarına cevap vermekle kalmamış, aynı zamanda evrensel değerler taşıyan bir etik anlayış olarak günümüze kadar ulaşmıştır.

Bu çalışmada, Hacı Bektaş Veli'nin yaşadığı dönemin toplumsal yapısı, Anadolu'ya gelişi ve bu coğrafyada oluşturduğu manevi etki alanı detaylı biçimde incelenmiştir. Bektaşilik geleneğinin nasıl şekillendiği ve bu geleneğin ahlaki değerleri nasıl sistematik bir yapıya dönüştürdüğü açıklanmış; insan sevgisi, merhamet, doğruluk ve adalet gibi ilkelerin toplumsal barışı sağlama noktasındaki önemi vurgulanmıştır. Hacı Bektaş Veli'nin, tasavvufi temellerle şekillenen ahlak anlayışı; bireylerin manevi olgunluğa ulaşması, toplumda huzur ve dayanışmanın sağlanması, din ve mezhep farklılıklarının ötesinde insan olmanın yüceliğini esas alan bir öğretisi olarak değerlendirilmiştir.

Ayrıca, Hacı Bektaş Veli'nin ahlaki yaklaşımının çağdaş toplumsal yapıya etkileri tartışılmış ve bu değerlerin günümüz insanına verebileceği katkılar üzerinde durulmuştur. Özellikle modern dünyanın hızla değişen sosyal ve kültürel yapıları içerisinde, sevgi, hoşgörü ve insan haklarına dayalı bir anlayışın ne denli önemli olduğu bir kez daha ortaya konmuştur. Hacı Bektaş Veli'nin ahlaki ve etik yaklaşımı, yalnızca tarihî bir değer değil, aynı zamanda günümüz toplumu için yol gösterici bir kılavuz niteliğindedir. Sonuç olarak bu çalışma, Anadolu tasavvuf geleneğinin etik boyutunu derinlemesine ele alarak Hacı Bektaş Veli'nin insanlık tarihindeki manevi ve ahlaki önemini bir kez daha hatırlatmayı amaçlamaktadır.

Kaynaklar

- Ayverdi, İ. 2011. *Tarikat, Misalli Büyük Türkçe Sözlük*, İstanbul: Kubbealtı Lugatı.
- Çetinkaya, B. A. 2009. "Hacı Bektaş Veli'de insan Felsefesi". Doğumunun 800. Yılında Hacı Bektaş Veli Sempozyumu, Nevşehir, 17 – 8 Ağustos, 59 – 88.
- Çubukçu, İ.A. 1967. *Mezhepler, Ahlak Ve İslam Felsefesi İle İlgili Makaleler*,

<http://kitaplar.ankara.edu.tr/read.php?book=dosyalar/goruntu/629/>, E.T:13.06.2017

- Erkaya, M. E. 2020. *Tasavvufî ahlak*. In H. Akyüz & K. Göz (Ed.), *Din-ahlak dengesi* (24 saat - 365 gün) Gazi Kitabevi, s. 2004.
- Erkaya, M. E. 2017. *Kur'an kaynaklı tasavvuf kavramları*. Otto Yayınları.
- Güzel, Abdurrahman. 2009. "Hacı Bektaş Veli'nin Tarihî Kişiliği ve Türk Kültürü Üzerindeki Etkileri". Ankara: III. *Uluslararası Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Sempozyumu Bildirileri Kitabı*. (Gazi Üniversitesi Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Merkezi Yayınları).
- Hacı Bektaş Veli. 2010. *Besmele tefsiri* (H. Duran, Haz.). In H. Duran (Ed.), *Hacı Bektaş Veli Külliyyatı*. 203 – 327. Gazi Üniversitesi Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Merkezi Yayınları.
- Hacı Bektaş Veli. 2021. "Makâlât". *Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları*, 68 – 81.
- Hacı Bektaş Veli. 2010. *Fevâid* (B. Y. Altınok, Çev.). In Hacı Bektaş Veli Külliyyatı. Gazi Üniversitesi Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Merkezi Yayınları
- Kaya, A. 2006. *Alevilik'te Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi*. İstanbul: Can Yayınları.
- Köprülü, M. Fuad. 1991. *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları.
- Temren, B. 1995. *Bektaşiliğin Eğitsel Ve Kültürel Boyutu*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Melikoff, I. 1993. *Uyur İdik Uyardılar*, Çev. Turan Alptekin, İstanbul: Cem Yay.
- Ocak, Ahmet Yaşar. 1996. "Hacı Bektaş Vilâyetnâmesi" Maddesi. Ankara: TDVİA. C. 14, ss. 471 – 472.
- Ocak, A. Y. 2015. *Alevi Bektaşî İnançlarının İslam Öncesi Temelleri*. İstanbul: İletişim Yay.
- Ocak, A. Y. 2008. *Türk Sufiliğine Bakışlar*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Öz, Baki. 1997. *Alevilik Tarihinden İzler*. İstanbul: Can Yayınları.
- Özcan, Hüseyin. 2012. *Hünkâr'ın Fatiha Tefsiri*. İstanbul: Ufuk Yayınları.
- Öztürk, M. 1986. "Hacı Bektaş-ı Veli". *Bellekten*, 50 (198), 885 – 893.
- Öztürk, Y. N. 1990. *Tarihi Boyunca Bektaşilik*. İstanbul: Yeni Boyut.
- Özköse, K. 2008. *Anadolu Tasavvuf Önderleri*. Konya: Ensar Yayıncılık
- Özcan, H. 2009. *Hacı Bektaş Veli ve Alevi-Bektaşî Şiirinde Hz. Muhammed*. İstanbul: Akademik Eksen Yayınları.
- Şener, Cemal. 1990. *Alevilik Olayı*. İstanbul: Yön Yayıncılık
- Ulusoy A. Celalettin. 1986. *Hünkâr Hacı Bektaş Veli ve Alevi Bektaşî Yolu*. Ankara: Akademi Yayınevi.
- Yalçın Aziz. 2007. *Hacı Bektaş Veli ve Bektaşî Alevilik*. İstanbul: Derin Yayınları.
- Yalçın, A. 2004. *Makalat-ı Hacı Bektaş Veli*. İstanbul: Der Yayınları.
- Türcan, T. 2010. *Şeriat. TDV İslâm Ansiklopedisi* (DİA) (Cilt 38, s. 571). Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Yıldız, M. 2014. "Gayb meselesi ve İbn Berrecân'ın keşfi üzerine bir değerlendirme". *Kelâm Araştırmaları Dergisi*, 12(2): 379 – 395.
- Yıldırım, A. 2000. "Tasavvufun temel öğretilerinin hadislerdeki dayanaklar".

Yıldız, H. 2009. "Hacı Bektaş Veli ile Ahi Evran İlişkisi". *Doğumunun 800. Yılında Hacı Bektal Veli Sempozyuma, Nevşehir*, 17 – 18. Ağustos, 109 – 134.

The Moral Philosophy of Hacı Bektaş Veli: an Ethical Approach in the Anatolian Sufi Tradition

Elmira Adilbekova¹

Abstract

This study focuses on examining the moral philosophy of Hacı Bektaş Veli, one of the most significant figures in the Anatolian Sufi tradition, within its historical, social and cultural context. The XIIIth-century Anatolia was a period plagued by Mongol invasions, political fragmentation and sectarian conflicts. In this chaotic environment, Sufi structures emerged as both spiritual and social refuges for the people, and among them, the teachings of Hacı Bektaş Veli deeply resonated within society, leaving lasting impressions.

The first section of the article explores the social, political and cultural conditions of the period in which Hacı Bektaş Veli lived and outlines the main characteristics of the Anatolian Sufi tradition. It then details Hacı Bektaş Veli's arrival in Anatolia, his relationships with the people and his approach based on tolerance and equality. His perspective, which advocated gender equality and respected human beings regardless of religion, language, or ethnicity, stands as an important ethical model both for his time and the modern world.

The third section focuses on the formation and development of the Bektashi tradition, examining how Hacı Bektaş Veli's thoughts evolved into a systematic order and the moral principles underpinning this structure. Love for humanity, humility, justice, honesty and brotherhood are the cornerstones of the moral framework within Bektashism. The fourth and fifth sections analyze the sources of Hacı Bektaş Veli's moral and Sufi ideas, based on his works and oral traditions, emphasizing his

¹ *Elmira S. Adilbekova* – Khoja Ahmed Yesevi International Kazakh-Turkish University, Department of Turkish Philology, Turkistan, Kazakhstan.

E-mail: elmira.adilbekova@ayu.edu.kz

ORCID ID: 0009-0003-9685-1765

For citation: Adilbekova, E. 2025. "The Moral Philosophy of Hacı Bektaş Veli: an Ethical Approach in the Anatolian Sufi Tradition". *Uzbekistan: Language and Culture* 4: 51 – 71.

commitment to values such as love, compassion, justice and free thought.

The final section discusses the contemporary reflections of Hacı Bektaş Veli's moral philosophy, evaluating its significance in modern society in terms of human rights, social equality, tolerance, and religious pluralism. The study aims to shed light on the ethical aspect of Anatolian Sufism and to remind modern humanity of Hacı Bektaş Veli's universal values.

Key words: *Hacı Bektaş Veli, Morality, Sufism, Bektashism, Anatolia*

References

- Ayverdi, İ. 2011. *Tarikat, Misalli Büyük Türkçe Sözlük*, İstanbul: Kubbealtı Lugatı.
- Çetinkaya, B. A. 2009. "Hacı Bektaş Veli'de insan Felsefesi". Doğu- munun 800. Yılında Hacı Bektaş Veli Sempozyumu, Nevşehir, 17-18 Ağustos, 2009, s.59-88.
- Çubukçu, İ.A. 1967. *Mezhepler, Ahlak Ve İslam Felsefesi İle İlgili Makaleler*, <http://kitaplar.ankara.edu.tr/read.php?book=dosyalar/goruntu/629/>, E.T:13.06.2017
- Erkaya, M. E. 2020. *Tasavvufî ahlak*. In H. Akyüz & K. Göz (Ed.), *Din-ahlak dengesi* (24 saat - 365 gün) Gazi Kitabevi, s. 2004.
- Erkaya, M. E. 2017. *Kur'an kaynaklı tasavvuf kavramları*. Otto Yayınları.
- Güzel, Abdurrahman. 2009. "Hacı Bektaş Veli'nin Tarihî Kişiliği ve Türk Kültürü Üzerindeki Etkileri". Ankara: III. *Uluslararası Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Sempozyumu Bildirileri Kitabı*. (Gazi Üniversitesi Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Merkezi Yayınları).
- Hacı Bektaş Veli. 2010. *Besmele tefsiri* (H. Duran, Haz.). In H. Duran (Ed.), *Hacı Bektaş Veli Külliyyatı*. 203 – 327. Gazi Üniversitesi Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Merkezi Yayınları.
- Hacı Bektaş Veli. 2021. "Makâlât". *Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları*, 68 – 81.
- Hacı Bektaş Veli. 2010. *Fevâid* (B. Y. Altınok, Çev.). In Hacı Bektaş Veli Külliyyatı. Gazi Üniversitesi Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Merkezi Yayınları
- Kaya, A. 2006. *Alevilik'te Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi*. İstanbul: Can Yayınları.
- Köprülü, M. Fuad. 1991. *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları.
- Temren, B. 1995. *Bektaşiliğin Eğitsel Ve Kültürel Boyutu*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Melikoff, I. 1993. *Uyur İdik Uyardılar*, Çev. Turan Alptekin, İstanbul: Cem Yay.
- Ocak, Ahmet Yaşar. 1996. "Hacı Bektaş Vilâyetnâmesi" Maddesi. Ankara: TDVİA. C. 14, ss. 471 – 472.
- Ocak, A. Y. 2015. *Alevi Bektaşî İnançlarının İslam Öncesi Temelleri*. İstanbul:

İletişim Yay.

- Ocak, A. Y. 2008. *Türk Sufiliğine Bakışlar*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Öz, Baki. 1997. *Alevilik Tarihinden İzler*. İstanbul: Can Yayınları.
- Özcan, Hüseyin. 2012. *Hünkâr'ın Fatıha Tefsiri*. İstanbul: Ufuk Yayınları.
- Öztürk, M. 1986. "Hacı Bektaş-ı Veli". *Bellekten*, 50 (198), 885 – 893.
- Öztürk, Y. N. 1990. *Tarihi Boyunca Bektaşilik*. İstanbul: Yeni Boyut.
- Özköse, K. 2008. *Anadolu Tasavvuf Önderleri*. Konya: Ensar Yayıncılık
- Özcan, H. 2009. *Hacı Bektaş Veli ve Alevi-Bektaşî Şiirinde Hz. Muhammed*. İstanbul: Akademik Eksen Yayınları.
- Şener, Cemal. 1990. *Alevilik Olayı*. İstanbul: Yön Yayıncılık
- Ulusoy A. Celalettin. 1986. *Hünkâr Hacı Bektaş Veli ve Alevi Bektaşî Yolu*. Ankara: Akademi Yayınevi.
- Yalçın Aziz. 2007. *Hacı Bektaş Veli ve Bektaşî Alevilik*. İstanbul: Derin Yayınları.
- Yalçın, A. 2004. *Makalat-ı Hacı Bektaş Veli*. İstanbul: Der Yayınları.
- Türcan, T. 2010. *Şeriat. TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA) (Cilt 38, s. 571)*. Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Yıldız, M. 2014. "Gayb meselesi ve İbn Berrecân'ın keşfi üzerine bir değerlendirme". *Kelâm Araştırmaları Dergisi*, 12(2): 379 – 395.
- Yıldırım, A. 2000. "Tasavvufun temel öğretilerinin hadislerdeki dayanaklar". *Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları*, 325
- Yıldız, H. 2009. "Hacı Bektaş Veli ile Ahi Evran İlişkisi". *Doğumunun 800. Yılında Hacı Bektaş Veli Sempozyumu, Nevşehir*, 17 – 18. Ağustos, 109 – 134.